

K JANÁČKOVĚ INSPIRACI PRO CONCERTINO

Důkladným průzkumem Janáčkian ve vídeňských archívech (který jsem zahájil před více než 10 lety objevem asi 400 Janáčkových dopisů, psaných Universal Edition ve Vídni, dále opisů klavírních výtahů Janáčkových oper, Glagolské mše, Řikadel a jiných prací, uložených dnes v Hudebním oddělení Národní knihovny ve Vídni)¹, našel jsem další Janáčkovy dokumenty, osvětlující jeho veliké dílo z jiné stránky nežli dosud.

Tentokrát si povšimneme Janáčкова Concertina pro klavír s komorním orchestrem (2 housle, viola, klarinet, lesní roh a fagot) z roku 1925. Projdeme nejprve základní literaturu o tomto Janáčkově díle.

První zprávy a hodnocení Concertina podal ještě za života Janáčкова Ludvík Kundera v brněnských Hudebních rozhledech roku 1926.² Kundera mluví o Concertinu jako o ideovém pokračování Janáčкова dechového sextetu Mládí (z roku 1924) a jeho vznik odvozuje z dojmu, jímž na Janáčka zapůsobila skvělá hra klavíristy Jana Heřmana za oslav Janáčkovy sedmdesátky v Praze 23. listopadu 1924. Tehdy přednesl Jan Heřman z Janáčkových klavírních skladeb Po zarostlém chodníčku, klavírní sonátu 1. X. 1905 — Z ulice a provázek na klavír zpěvní cyklus Zápisník zmizelého.³

Kunderovo sdělení odpovídá skutečnosti. 7. února 1926 psal Janáček Janu Heřmanovi a žádal ho, aby přijal věnování Concertina. Příslušný pasus zní:

„Hrál jste skvostně, tak jak nikdo, můj Zápisník zmizelého. Pod tím dojmem šel jsem od Vás k Prašné bráně a zpět. Jak už to u mne je, napsaly mi hlavní motivy z budoucího Concertina při chůzi. Odtud až do vypracování je dlouhá ještě cesta. Mnoho myšlení!

Proč ta corna v I. větě, proč ten vřesťivý, výsměšný klarinet v II.?

¹ Bohumír Štědroň, *Vídeňská Janáčkiana* (Hudební rozhledy XVII, 1964, str. 275 a násl.).

² Ludvík Kundera, *Janáčkovy klavírní Concertino* (Hudební rozhledy II, Brno 1925/1926, str. 87 a násl.).

³ Jaroslav Vogel, *Leoš Janáček. Život a dílo* (Praha 1963, Státní hudební vydavatelství), str. 289. (V poznámce 2 cituje Vogel nesprávný rok i stránku brněnských Hudebních rozhledů.)

Proč ty těžké akkordy v III.? Proč ta vášeň v poslední? Celá ta práce vyrůstala z té mladistvé nálady sextetta Mláďí.“⁴

Vzpomínka na mládí a výborná hra Jana Heřmana tvořily jenom vnější příznaky Janáčkovy inspirace. Janáček, v podstatě programní skladatel, inspiroval se i ke Concertinu vlastním obsahem. Naznačil ho na zadní straně 2. listu čtvrté části autografu Concertina, uloženého nyní v Janáčkových sbírkách Moravského muzea v Brně. Tam vlastní rukou poznamenal tužkou: *Jaro | Suita | pro | klavír (koncertní), oboe, dvoje housle, violu, cornu a fagot (brouk, jelen, mušky, cvrček, bystrina).*⁵ Protože skládal Concertino na jaře r. 1925 a dokonce je dokončil uprostřed probouzející se přírody na Hukvaldech 29. dubna 1925, lze mít za to, že se jarní přírodou a jejími jevy vskutku inspiroval při kompozici Concertina. Dokažuje to i dopis, který psal Kamile Stösslové 22. dubna 1925 z Hukvald před ukončením Concertina: „Složil jsem tu klavírní koncert „Jaro“. Je tam cvrček, mušky, srnec, bystrina dravá — nu a člověk.“⁶

Skutečný obsah jednotlivých částí celého Concertina zřejmě Janáčkově teprve krystalizoval a nebyl hned přesně určen, podobně jako obsazení jednotlivých doprovodných nástrojů plánovaného klavírního koncertu. Janáček se nezmiňoval o obsahu Concertina reprodukcí umělcům. Nebyl znám ani Ludvíku Kunderovi, ač ten měl ke skladateli blízko, mohl se Janáčka otázat a dovědět se tak o vlastní jeho inspiraci.

Ani Theodora Straková a Vítězslav Veselý, kteří společně vydali seznam Janáčkových skladeb r. 1948, nevěděli o této zajímavé inspiraci Janáčkovy Concertina.⁷ Rovněž Otakar Šourek, vydavatel druhého vydání Janáčkovy partitury Concertina r. 1949, nepřináší nic nového o obsahu

⁴ Janáčkův v dopis *Janu Heřmanovi* vyšel jako faksimilie a byl otištěn bez komentáře v časopise *Hudební rozhledy* XIX, 1966, str. 534 a násl. Janáček v něm letmo naznačuje pouze výraz jednotlivých vět Concertina a sděluje, jak došlo k prvnímu provedení díla Ilonou Kurzovou-Štěpánovou (* 1899) dne 16. února 1926 v Brně péčí Klubu moravských skladatelů. Prof. Růžena Kurzová (1880–1938) požádala někdy v srpnu 1925 Janáčka, aby svěřil první provedení její dceři Iloně Kurzové. Janáček svolil. Ilona Kurzová děkuje v dopise ze dne 14. srpna 1925 Leoši Janáčkově za svolení k provedení Concertina. Obává se, zdali nebude mít Jan Heřman námitky. Dopisem ze dne 8. února 1926 děkuje rozladěný Heřman Leoši Janáčkově za věnování Concertina a žádá o vysvětlení, zda komponoval Janáček Concertino pro něho nebo pro Ilonu Kurzovou-Štěpánovou. — Obojí korespondence je uložena v Janáčkových sbírkách Moravského muzea v Brně pod sign. B 1048 a A 1323.

⁵ Autograf *Janáčkovy Concertina* je uložen v Janáčkových sbírkách Moravského muzea v Brně pod sign. I, 4 s tímto názvem na titulním listě: *Klavírní koncert s průvodem dvou houslí, violy, klarinetu, corny a fagotu. Drph. Leoš Janáček.* Popis autografu i změny v jeho dvou opisech zaznamenává Otakar Šourek v předmluvě k 2. vydání partitury *Concertina* v Hudební Matici v Praze r. 1949 a ve Státním nakladatelství krásné literatury, hudby a umění v Praze r. 1959. O inspiraci jarní přírodou, o vydáních a provedeních Concertina viz Bohumír Štědroň, *Seznam Janáčkových skladeb a úprav* (Opava 1952, Slezský studijní ústav), str. 5 a 12. Šourek se o inspiraci nezmiňuje.

⁶ Jaroslav Vogel, viz v poznámce 3.

⁷ Theodora Straková—Vítězslav Veselý, *Janáčkovy skladatelská činnost*. O Concertinu se tu píše na str. 40. In: *Obraz života a díla. Leoš Janáček*. Prameny, literatura, ikonografie a katalog (redigoval Jan Raček), Brno 1948. Vydal Výbor pro pořádání oslav Leoše Janáčka v Brně.

jednotlivých částí Concertina a celkem obměňuje Kunderovo sdělení o vzniku Concertina.⁸

Prohlížeje janáčkovské prameny v Janáčkových sbírkách Moravského muzea v Brně, našel jsem tu první náznaky faktu, že Janáček se inspiroval ke Concertinu jarní dobou a že měl na mysli jisté přírodní jevy, ba dokonce jistá zvířata a rozvodněný potok. Ve svém prvním Seznamu Janáčkových skladeb a úprav z roku 1952 jsem také tento Janáčkův záměr uvedl při Concertinu těmito slovy: *Concertino. Patrně myšleno jako suita s názvem Jaro*. K tomu jsem poznamenal podle Janáčka program jednotlivých částí: *Brouk, jelen, cvrček, bystřina*. Tytéž poznámky o Janáčkově inspiraci ke Concertinu jsem uvedl ve svém druhém vydání zmíněného seznamu roku 1959 pod názvem Dílo Leoše Janáčka.⁹

V souborných pracích o Janáčkově i v rozbořech jeho skladeb — s výjimkou anglického a českého vydání Voglova Janáčka — nenajdeme bližší program či obsah jednotlivých částí Concertina. Nejzávažnější rozbor tohoto díla z pera Jarmila Burghausra¹⁰ se opírá o moji poznámku v Seznamu skladeb, že Janáček v jednotlivých částech Concertina měl na mysli některé jevy v jarní přírodě. Podobně přejímá moji poznámku též Jan Ráček a Jaroslav Šeda ve svých souhrnných dílech o Janáčkově.¹¹

Voglův Janáček, vydaný nejprve německy,¹² nepřináší k Janáčkovu Concertinu žádný nový program a odvolává se na můj citovaný seznam Janáčkových děl. Ale již anglické vydání Voglova Janáčka (r. 1962)¹³ a rovněž české znění (r. 1963)¹⁴ uvádí nové poznatky. Svědčí o Voglově badatelské zvědavosti a nespokojenosti s jedním pramenem, když prostřednictvím Jaroslava Procházky poznal rakouský časopis Pult und Taktstock a tam německy psaný překlad programu Janáčkovy Concertina z r. 1927.¹⁵ Neznaje českého originálu, přeložil volně Janáčkův program z Pult und Taktstock do češtiny.

⁸ Otakar Šourek v předmluvě k 2. vydání malé i velké partitury Concertina v Hudební Matici r. 1949 a ve 3. vydání r. 1959 (1. vydání Státního nakladatelství krásné literatury, hudby a umění). Další vydání Concertina vyšlo v též nakladatelství r. 1953 (velká partitura bez předmluvy) a r. 1966 ve Státním hudebním vydavatelství (velká partitura a hlasy).

⁹ Viz v poznámce 5 citaci mého *Seznamu Janáčkových skladeb a úprav*, jehož druhé vydání vyšlo pod názvem *Dílo Leoše Janáčka. Abecední seznam Janáčkových skladeb a úprav. Bibliografie a diskografie* (Praha 1959, Knížnice Hudebních zřehledů, V. roč., svazek 9).

¹⁰ Jarmil Burghaus, *Janáčková tvorba komorní a symfonická*. In: *Musikologie 3. Janáčkův sborník* (Praha 1955), str. 211 a násl.

¹¹ Jan Ráček, *Leoš Janáček. Člověk a umělec* (Brno 1963, Krajské nakladatelství), str. 137 a násl. Německy v nakladatelství Reclam jun., Leipzig 1962 a ²1971. — Jaroslav Šeda, *Leoš Janáček* (Praha 1961, Státní hudební vydavatelství, str. 65 a násl.

¹² Jaroslav Vogel, *Leoš Janáček. Leben und Werk* (Prag 1958, Artia, Autorisierte deutsche Fassung von Dr. Pavel Eisner), str. 401 a násl.

¹³ Týž, *Leoš Janáček. His Life and Works* (Praha 1962, Artia), str. 313 a násl.

¹⁴ Viz poznámku 3.

¹⁵ *Pult und Taktstock. Fachzeitschrift für Dirigenten*. Geleitet von Erwin Stein, IV, 1927, str. 63 a násl. Tam Janáčkův v článku o *Concertinu*, přeložený z Janáčkovy českého znění do němčiny. Janáček jej poslal na výzvu redakce časopisu česky 25. března 1927. Vogel jej z časopisu Pult und Taktstock přeložil do češtiny, neznaje českého znění. Uveřejňuje též anglický překlad téhož článku v anglickém vydání svého Janáčka.

Při hledání vídeňských dokumentů o díle Janáčkově podařilo se mi přispěním prof. Artura Závodského najít originální české znění Janáčkovu programu Concertina, takže nyní je znám původní Janáčkův obsah a program, jímž se inspiroval při skladbě Concertina. Podnět k sepsání článku o Concertinu dala Janáčkově samotná redakce časopisu Pult und Taktstock dopisem ze dne 21. března 1927. Redaktor Erwin Stein vyběhl Janáčka, aby napsal článek pojednávající o Concertinu.¹⁶ Článek měl vyjít ve zvláštním čísle zmíněného časopisu, které bylo věnováno mezinárodním slavnostem ve Frankfurtu nad Mohanem.¹⁷ Janáček odpověděl již 25. března 1927 dopisem, v němž podal česky obsah jednotlivých částí Concertina a připojil v notách trojice základních témat jednotlivých částí skladby. Otiskují zde tento Janáčkův program doslova poprvé.¹⁸

Dr. ph. LEOŠ JANÁČEK

CONCERTINO PRO KLAVÍR

dvoje housle, violu, klarinet, lesní roh a jagot

I. věta

Jednou z jara zamezili jsme ježku do jeho brlohu v staré lípě. Měl ho pěkně měkce vystlaný v staré lípě.

Což byl on zlostný!

Nezmohl se; proto i ta moje *corna* dřípí na jediném nevrlem motivu: Což mohl ježek se postavit na zadní nožky a zpívat žalozpěv? Sotva rypáček povytáhl, už ho zase musel schovat.

II. věta

Hubatá byla *veverka*; po vrškách se stromu na strom!

Vrčela v kleci jako ten můj *klarinet*, ale přece dětem pro zábavu se točila a tančila v kolečku.

¹⁶ Dopis redakce Pult und Taktstock, podepsaný redaktorem Erwinem Steinem, je zachován v Janáčkových sbírkách Moravského muzea v Brně pod sign. D 598.

¹⁷ Ve Frankfurtu n. M. se konal od 29. června do 4. července 1927 V. festival Mezinárodní společnosti pro soudobou hudbu; na něm bylo provedeno též Janáčkovu Concertino. Zároveň s festivalem probíhala ve Frankfurtu n. M. mezinárodní hudební výstava pod názvem *Hudba v životě národů*. Janáček k ní s sebou přivezl též slováckou lidovou kapelu z Myjavy, která tam získala velikou oblibu. — Srov. Bohumír Štědroň, *Janáček ve vzpomínkách a dopisech* (Praha 1946, Topičova edice), str. 238. Vyšlo též německy a anglicky v *Artii* r. 1955. — Jaroslav Vogel, *Leoš Janáček. Život a dílo*, str. 331 a násl. — Miloš Štědroň, *Janáčkovy poznámky k frankfurtskému festivalu* (Opus musicum III, 1971, č. 1), str. 8.

¹⁸ Originál českého znění Janáčkovu sedmistránkového dopisu z 25. března 1927 s obsahem Concertina je zachován v Österreichische Nationalbibliothek-Theatersammlung in Wien pod sign. 222/67. Děkuji řediteli divadelního oddělení dr. Josefu Mayerhöferovi za zprostředkování xerografu cenného dopisu. V tomto prvním otisku Janáčkovu dopisu s obsahem Concertina vynechávám notové příklady. Tyto jsou však viditelné v příloze na připojeném faksimile xerokopie cenného dopisu. Jsou to jednak trojice témat skladby v jednotlivých větách Concertina, které Janáček připsal za větou: *Myslím, že v každé větě se najde do třetice motivů*, jednak notová ukázka (jednotaktový motiv) za větou: *... proto i ta moje corna dřípí na jediném nevrlem motivu (g¹, e¹, gis¹)*. Janáčkem podtržená slova ve zmíněném dopise jsou tu vytištěna proložena.

III. věta

Silácky se tváří a nakukují do strun klavíru hloupé vyvalené oči sovičky, výra a jiné noční kritické havěti.

Ve IV. větě

Jak by vše v povídačce „za trojník“ se bavilo.

A klavír?

Kdosi to všechno spořádat musel.

Myslím, že v každé větě najde se *do třetice motivů*.

A tolik má být pro vědomí lidské — i když je pě Korngoldovo¹⁹ — dost —, ale i pro vědomí skladatelské tak malé hříčky dost!

Brno 25. března 1927

Drph. Leoš Janáček

Zamyslíme-li se nad tímto obsahem článku, kterým Janáček podal inspirační slovesný základ své práce na Concertinu, a srovnáme-li tento obsah se skutečnou hudbou Janáčkova Concertina, poznáváme, že Janáček patřil ke skladatelům, kteří měli při tvorbě jistou programní nehudební představu. Ale ta byla pro vlastní tvůrčí činnost záležitostí podřadnou, ne-li zcela vnějšíkovou a zbytečnou.

Janáček byl schopen sdělit své nehudební představy pro tu nebo onu svoji skladbu dokonce dodatečně. Není to poprvé, co Janáček určil podrobnější program své skladbě až později, třeba po jejím provedení. Něco podobného vidíme například v jeho symfonické básni Úvod k Její pastorkyni — Žárlivost (1894), jehož podrobnější obsah napsal Janáček teprve k provedení Karlem Kovařovicem v Brně roku 1917.²⁰ Podobně je tomu u jeho symfonické básně Šumařovo dítě (1912),²¹ u rapsodie Taras Bulba (dokončena r. 1915)²², u smyčcového kvartetu z roku 1923 podle Tolstého Kreutzerovy sonáty,²³ ba dokonce též u Symfoniety (r. 1926)²⁴ a Glagolské mše.²⁵

¹⁹ Julius Korngold (1860–1945), brněnský rodák, stal se r. 1902 nástupcem významného kritika prof. Eduarda Hanslicka ve vídeňské Neue Freie Presse. Jako kritik měl Korngold značný vliv.

²⁰ V majetku Antonie Bakalové je zachován program Janáčkova Úvodu k Její pastorkyni — Žárlivost, která vznikla koncem roku 1894. Janáček k ní napsal podrobnější program teprve 25. září 1917 u příležitosti třetího známého provedení této skladby dne 13. října 1917 orchestrem Národního divadla v Praze za řízení Karla Kovařovice. V článku Úvod k Její pastorkyni (Dalibor XXIX, 1906/1907) pouze naznačil obsah. — Srov. Bohumír Štědrý, *Zur Genesis von Leoš Janáček's Oper Jenůfa* (Brno 1968, UJEP), str. 29 a násl.

²¹ Janáčekova symfonická báseň *Šumařovo dítě* vznikla r. 1912. Janáček podal její výklad a rozbor poměrně brzy po vzniku skladby v Hudební Revui VII, 1913/1914, str. 203 a násl.

²² Rapsodie *Taras Bulba* podle novely N. V. Gogola vznikla r. 1915 a byla revidována r. 1918. Výklad k ní podal Janáček r. 1923 a zvláště na podzim r. 1924 v dopise Richardu Veselému — k provedení v České filharmonii 9. listopadu 1924 v Praze. Srov. Svatava Přibáňová, *K otázce vzniku Janáčkova Tarase Bulby* (Časopis Moravského muzea XLIX, 1964, str. 223 a násl.).

²³ Bohumír Štědrý, *Janáčkovy Listy důvěrné* (Hudební rozhledy VI, 1953, str. 608 a násl.).

²⁴ *Symfonieta* byla dokončena 1. dubna 1926. Výklad k ní podal Janáček v Lidových novinách 24. prosince 1927.

²⁵ Bohumír Štědrý, *Janáčkova Mša glagolskaja* (Sborník Matice Moravské, roč. 83, 1964, str. 269 a násl.).

Při tvorbě Concertina jako suity Jaro krystalizoval Janáčekův program naznačený zpočátku hesly: *brouk, jelen, cvrček, mušky, bystřina* (na autografu) nebo *cvrček, mušky, srnec, bystřina dravá — nu a člověk* (v dopise Kamile Stösslové) a teprve v březnu r. 1927, tedy téměř za dvě léta po dokončení skladby (29. dubna 1925), rozvedl Janáček původní programní hesla v širší výklad, zcela osobní, poeticky laděný a celkem libovolně pozměněný — bez valného vztahu k hudbě Concertina. Především zmizela původní hesla programu, jimiž se Janáček pro tvorbu inspiroval, tj. „*brouk, jelen, cvrček, mušky, srnec, bystřina — nu a také člověk*“. Janáček zvolil potom pro první část Concertina jako inspirační podnět nevrleho ježka, pro druhou část hubatou veverku, pro část třetí noční havěť a pro poslední část se spokojil větou: „Ve čtvrté větě jak by vše k povídačce ‚za trojník‘ se bavilo.“

A jak už bylo Janáčekovým zvykem, projevuje se ve skladbě tento mimohudební prvek jenom zcela vnějškově tím, že v první části se připojuje k sólovému klavíru jeden nástroj — lesní roh s terciovým ozevem (nevrlý ježek?), v druhé části vystupuje s výjimkou několika taktů v závěru, kdy akordicky končí celý soubor nástrojů, rovněž jeden nástroj (klarinet Es — hubatá veverka?). Třetí část je napsána pro klavír a celý komorní soubor (noční havěť?), ve čtvrté, nejdelší a nejpracovanější se zřejmou klavírní kadencí, můžeme si představit všeobecnou zábavu — jak by vše v povídačce za trojník se bavilo — snad pučení a rašení probouzející se jarní přírody se zpěvem ptactva a radostí veškerenstva. Nejreálnější inspirací z Janáčkova sdělení programu Concertina zůstal jen tanec veverky (o II. větě praví Janáček, že měl na mysli veverku, která se točila a tančila v kolečku), tj. Janáček dal v II. větě Concertina v klarinetu Es zaznít lidovému tanečnímu motivu. Ale i tato inspirace mohla vzniknout ex post a ohlas lidových veselých motivů v Janáčkově tvorbě je něčím, co mistra provází téměř v každém díle.

Pokud jde o Janáčkovu poznámku v závěru dopisu-programu, že tolik má být pro vědomí lidské, i když je páně Korngoldovo-dosti, nedovedeme přesně vysvětlit, proč cituje vídeňského kritika Julia Korngolda. Patrně s malou narážkou a ironií, že takový výklad musí stačit i pro kritiku.

Z celého Janáčkova výkladu, který podal ke Concertinu zvláštním dopisem redakci rakouského časopisu Pult und Taktstock dne 25. března 1927, je jasné, že Janáček byl především umělec hudební, který tvořil hudbu a vycházel z hudby a z osobitého svého slohu, kdežto inspirace ať vnější (dojem ze skvostné hry klavíristy Jana Heřmana), nebo vnitřní (námět, obsah, program), byly pro něho vnější přídavky, jež měly zcela vedlejší význam. Proto jako svérázný umělec zpracovával po svém vždy hudbu.